

Rachunkowość behawioralna jako interdyscyplinarny nurt rachunkowości i społecznych nauk o zachowaniu

*Nelli Artienwicz **

Wstęp

Współczesny dynamiczny rozwój nauk prowadzi do coraz większego ich wzajemnego powiązania. Obecnie coraz trudniej uczonym uprawiać działalność wyłącznie w ramach swojej dziedziny. W ten sposób są nawiązywane bliskie kontakty pomiędzy przedstawicielami poszczególnych dyscyplin naukowych. Można to zaobserwować także w odniesieniu do nauk społecznych, w tym ekonomicznych. Ekonomia, zarządzanie, a także kierunki pokrewne, w ostatnich latach szeroko korzystają z teoretycznych i empirycznych odkryć innych nauk społecznych, w tym przede wszystkim nauk o zachowaniu.

Rachunkowość, tak jak inne aspekty życia społecznego, jest w samej swej istocie złożona, wielowymiarowa i paradoksalna (Morgan, 1988, s. 481). Jest dziedziną aktywności człowieka w sferze myśli i działań (Burzym, 2008, s. 71); zwieńczeniem tej aktywności są raporty finansowe, zestawienia liczbowe, różnego rodzaju kalkulacje przydatne, a nawet niezbędne w podejmowaniu decyzji ekonomicznych. Współczesny system rachunkowości, zarówno finansowej, jak i zarządczej, nie mógłby istnieć bez człowieka. Człowiek i jego zachowanie w kontekście rachunkowości jest przedmiotem badań rachunkowości behawioralnej.

Celem tego artykułu jest przedstawienie rachunkowości behawioralnej jako interdyscyplinarnego nurtu rachunkowości czerpiącego z dorobku nauk o zachowaniu. Wykorzystane metody badawcze obejmują analizę pojęć oraz syntezę studiów literaturowych krajowych i zagranicznych opracowań z zakresu nauk o zachowaniu oraz nauk ekonomicznych, w tym rachunkowości. W tekście ukazano wpływ nauk behawioralnych, w tym przede wszystkim psychologii, na nauki ekonomiczne oraz skutki tego wpływu w postaci wyłonienia się nowych obszarów badawczych. Artykuł zawiera również rozważania dotyczące początków i głównych tematów badawczych nurtu behawioralnego w rachunkowości oraz wskazuje ważniejsze polskie opracowania z tego obszaru, a także propozycje dalszych badań.

* Dr Nelli Artienwicz, adiunkt, Katedra Rachunkowości, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, e-mail: surja@wzr.ug.edu.pl

1. Interdyscyplinarność naukowa

Nauka jest ewoluującym kompleksem wiedzy, zbudowanym na sekwencji myśli i pomysłów, a co więcej na doświadczeniu i działaniu dużego grona myślicieli; to nieustające odkrywanie nowych faktów, praw i teorii, często krytykujących i niszczących to, co zostało zbudowane. Jednak całkowity gmach nauki nigdy nie przestaje wzrastać (Hlaciuc i in., 2010, s. 24). Nauka jako proces poznawania rzeczywistości w poszukiwaniu prawdy nie daje się podporządkować podziałom i klasyfikacjom, jakie proponuje metodologia nauk. Pewne obszary badawcze w sposób naturalny stają się przedmiotem zainteresowania różnych dyscyplin naukowych, co może doprowadzić do wykształcenia kolejnych interdyscyplinarnych nurtów badań.

Od pewnego czasu interdyscyplinarność jest jednym z najczęściej przywoływanych terminów z zakresu metodologii nauk. Stała się ona synonimem zaawansowanych badań naukowych, w myśl założenia, że jeżeli jakieś badanie jest interdyscyplinarne, to z definicji musi się cechować wysoką jakością (Gagatek, 2013, s. 1). Pierwsze próby definiowania interdyscyplinarności pochodzą z lat 30. ubiegłego wieku, a ich szczyt przypada na lata 70. i 80. (Chettiparamb, 2007, s. 12–13). Jedną z najczęściej cytowanych definicji jest ta zaproponowana przez Organizację ds. Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) w 1972 r., która określa interdyscyplinarność jako „interakcję dwóch albo większej liczby dyscyplin, obejmującą zarówno prostą wymianę idei, jak również wzajemną integrację koncepcji, metodologii, procedur, epistemologii, terminologii oraz danych prowadzącą do organizacji badań oraz edukacji w dość szerokim obszarze” (OECD, 1972, s. 25–26). Od interdyscyplinarności należy odróżnić multidyscyplinarność, która jest definiowana jako zestawienie różnych dyscyplin, czasem bez widocznego związku pomiędzy nimi. Praca interdyscyplinarna może być porównana do kawałka garderoby utkanego jednolicie bez żadnych szwów, co kontrastuje z pracą multidyscyplinarną porównywaną do patchworkowej pikowanej kołdry złożonej z przeróżnych kawałków (Lattuca, 2001, s. 11).

Ujęcia interdyscyplinarne mogą mieć różnych charakter, w zależności od tego, do jakich nauk odwołuje się badacz. W ten sposób można mieć do czynienia z interdyscyplinarnością zewnętrzną (egzogeniczną) lub wewnętrzną (endogeniczną). W przypadku nauk ekonomicznych, do których zaliczana jest rachunkowość, interdyscyplinarność zewnętrzna polega na sięganiu do dorobku innych nauk społecznych, takich jak psychologia, socjologia, prawo, politologia, geografia ekonomiczna, historia gospodarcza lub filozofia, do osiągnięć nauk technicznych, jak też do matematyki i informatyki, bez których wsparcia trudno byłoby sobie wyobrazić współczesne nauki ekonomiczne.

Interdyscyplinarność wewnętrzna w naukach ekonomicznych polega na tym, że dane zagadnienie badawcze jest rozpatrywane z punktu widzenia różnych dyscyplin należących tylko do tych nauk (Kuciński, 2010, s. 224). Przykłady nurtów interdyscyplinarnych w naukach ekonomicznych zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Przykłady nurtów i kierunków interdyscyplinarnych w naukach ekonomicznych

Kierunki interdyscyplinarne nauk ekonomicznych	
egzogoniczne	endogeniczne
1) rachunkowość behawioralna 2) rachunkowość społecznej odpowiedzialności 3) rachunkowość środowiskowa 4) finanse behawioralne 5) ekonomia behawioralna 6) ekonomia społeczna 7) ekonomia feministyczna 8) ekonomiczna analiza prawa 9) socjoekonomika 10) psychologia marketingu 11) farmakoeconomika 12) informatyka ekonomiczna 13) neuroekonomia 14) ekonometria	• rachunkowość podatkowa • rachunkowość zarządcza • zarządzanie portfelem inwestycyjnym • <i>controlling</i> • finanse samorządu terytorialnego • audyt wewnętrzny • teoria przedsiębiorstw • ekonomia finansowa • zarządzanie ryzykiem

Źródło: opracowanie własne.

Jak można zauważyć, w naukach ekonomicznych jest wiele nurtów interdyscyplinarnych. Należy mieć też na uwadze, że cała dyscyplina nauk o zarządzaniu jest traktowana jako kierunek interdyscyplinarny. W ramach samych finansów i rachunkowości występują zarówno obszary interdyscyplinarne wewnętrznie, jak i zewnętrznie. Oczywiście nurty, które czerpią z dorobku innych nauk, poza naukami ekonomicznymi, jak np. rachunkowość środowiskowa czy behawioralna, stanowią dużo większe wyzwanie metodologiczne dla badaczy. Interdyscyplinarność przełamuje bowiem granice pomiędzy dyscyplinami naukowymi, a w konsekwencji tworzy nowe oryginalne podejście do badania interesującego zjawiska, które z czasem może przerodzić się w kolejną dyscyplinę naukową. Dla naukowców oznacza ona umiejętność współpracy z badaczami innych nauk, którzy czasem mówią zupełnie innym językiem – językiem swoich dyscyplin.

Rachunkowość, jak każda dyscyplina naukowa¹, nie istnieje w oderwaniu od innych nauk, wręcz przeciwnie współpracuje z nimi. Już samo to, że jest ona dziedziną społeczną, sprawia że w badaniach z jej zakresu należy stosować wiele narzędzi typowych dla nauk społecznych. Procesy społeczne, w tym procesy ekonomiczne, nie mogą być w pełni zrozumiane bez ich ujęcia szerszego – interdyscyplinarnego. Dzięki badaniom o charakterze interdyscyplinarnym możliwe jest budowanie doskonalszych teorii, a co z tym idzie lepszej nauki (Wojtysiak-Kotlarski, 2010, s. 211–212).

¹ Rachunkowość jako nauka ma wiele definicji. Szerzej na ten temat zob. np. Dobija (2005, 2010) i Szycha (2010).

2. Nauki społeczne a nauki o zachowaniu (behawioralne)

W metodologii nauk termin „nauki społeczne” został wyodrębniony jako przeciwstawny tzw. naukom przyrodniczym. Wyodrębnienie to zostało dokonane na podstawie przedmiotu badań. Nauki społeczne należą do grupy nauk humanistycznych, tzn. nauk traktujących o człowieku. Przedmiotem nauk społecznych jest działalność społeczna człowieka i jej przejawy. Jest to zasadnicze wyróżnienie przedmiotowe nauk społecznych (Podgórski, 2007, s. 17).

B. Krauz-Mozer (2005, s. 47–48) pisze: „świat ludzki jest światem sensu i znaczenia, światem celowości, samoświadomości i autorefleksji, (...) zrozumieć jakiś czyn to tyle, co odkryć jego sens, jaki nadaje mu działający człowiek”. Zadaniem nauk społecznych jest w takim ujęciu badanie sensu działań ludzkich w konkretnych kontekstach kulturowych oraz społecznych, a także opisywanie przeżyć jednostek zaangażowanych w różne sfery życia społecznego. Znana teza głosi, że nauki społeczne są córami kryzysów – stanowią reakcję poznawczą na burzliwe zmiany w różnych obszarach życia społecznego, które zdaniem ich uczestników wymagają wyjaśnienia, są więc swoistą odpowiedzią ludzkich umysłów na dramatyczne wyzwania (Chmielewski, 2011). Przy tym charakterystyczne jest to, że zachowania ludzi wynikające z takich samych przyczyn mogą wywołać różne skutki. Stanowi to z pewnością trudność i wyzwanie dla badaczy nauk społecznych, ponieważ w odróżnieniu od nauk przyrodniczych nie można przewidywać wydarzeń z odpowiednią dokładnością.

Choć rozum ludzki ma charakter całościowy, to skutki działań człowieka i wielość jego możliwości sprawiają, że obecnie wiedza o człowieku wymaga dużego zróżnicowania systematycznego i podziału na kategorie, choć podziały te zawierają nieraz wiele cech sztuczności (Podgórski, 2007). Różne dyscypliny nauk społecznych zajmują się charakterystycznymi dla siebie obszarami działalności człowieka. Na przykład w ekonomii badacze skupiają swoją zasadniczą uwagę na kwestiach ludzkiego wyboru, tworząc model człowieka ekonomicznego; z kolei przedstawiciele socjologii, nauk politycznych czy antropologii przedmiotem swych dociekań i badań uczynili instytucje tworzone przez społeczeństwa.

Termin „nauki behawioralne” jest określeniem stosunkowo rzadko spotykanym w literaturze polskiej. Choć jest kojarzony przede wszystkim z naukami społecznymi, jego faktyczne znaczenie nie pokrywa się z tym nadawanym naukom społecznym. Omawiany termin pochodzi z języka angielskiego (*behavioural sciences*) i jest odpowiednikiem polskiego określenia „nauki o zachowaniu”. Jest to ogólna etykieta przypisywana tym naukom, które zajmują się badaniem zachowania (Reber, 2000, s. 402). Grupa ta jest bardzo różnorodna i obejmuje nauki, które badają wieloaspektowe mechanizmy zachowania się organizmów wraz z wywołującymi je i wyzwalającymi różne zachowania i stany bodźcami zewnętrznymi.

Badania w naukach behawioralnych opierają się na kontrolowanych obserwacjach w warunkach naturalnych oraz na eksperymentach laboratoryjnych. Do nauk tych można zaliczyć zatem zarówno biologię, etologię, psychologię, socjologię, antropologię

społeczną, kryminologię, jak i badania w obszarze behawioralnych aspektów ekonomii, geografii, prawa, psychiatrii i nauk politycznych. Nauki o zachowaniu będą więc badać zarówno zachowanie człowieka, jak i np. zwyczaje żywieniowe i zachowanie pantofelka, instynkt u zwierząt kręgowych czy nawet zachowanie roślin. Oczywiście w odniesieniu do samych nauk społecznych nauki behawioralne będą obejmować tylko te dyscypliny, które za przedmiot swoich badań przyjmują zachowanie ludzkie (schemat 1).

Schemat 1. Zakres nauk behawioralnych

Nauki realne (empiryczne)		
Obszar nauk społecznych		Obszar nauk przyrodniczych
Niebehawioralne obszary nauk społecznych	Obszar nauk behawioralnych	Niebehawioralne obszary nauk przyrodniczych

Źródło: opracowanie własne.

Autorzy *Encyklopedii Britannica* (1991, t. 2, s. 49) wskazują, że termin „behawioralne” sugeruje podejście bardziej eksperymentalne niż to kojarzone zwykle z terminem „nauki społeczne”. W wyjaśnieniu terminu nauk społecznych odwołują się jednak do zachowania, stwierdzając, że „nauka społeczna to każda dyscyplina czy gałąź nauki, która ma do czynienia ze społecznymi bądź kulturalnymi aspektami ludzkiego zachowania (*The New Encyclopaedia Britannica*, t. 10, s. 923). Także A.S. Reber (2000, s. 42) stwierdza, że w naukach o zachowaniu często zamiennie używa się określenia „nauki społeczne”. Choć wskazuje to, że niekiedy nauki o zachowaniu są utożsamiane z naukami społecznymi, również w definicjach słownikowych należy zdecydowanie podkreślić niebehawioralny charakter wielu teorii zarówno ekonomii, finansów czy rachunkowości, jak i innych dziedzin nauk społecznych, np. prawa, historii czy politologii. Teorie te nie rozpatrują zachowania w ogóle lub w swoich rozważaniach przyjmują pełną racjonalność zachowań, tak jak ma to miejsce w ekonomii.

U podstaw tradycyjnej ekonomii i finansów leży koncepcja człowieka ekonomicznego (*homo oeconomicus*). Zakłada ona, że człowiek jako istota działająca racjonalnie dąży zawsze do maksymalizacji osiąganych zysków i dokonywania wyborów ze względu na wartość ekonomiczną rezultatów tych wyborów. Znaczy to, że wybierając jakieś działanie spośród działań możliwych w danej sytuacji, człowiek ekonomiczny zawsze rozważa korzyści i straty płynące z wyboru każdego z nich i decyduje się na to, dla którego przewaga korzyści nad stratami jest największa (Załuski, 2006, s. 2). W swoich działaniach posługuje się intelektem, a nie uczuciami. Nie interesuje go kultura, dobro wspólne, jest w swym postępowaniu egoistyczny, a otoczenie postrzega jako instrument umożliwiający osiąganie wyznaczonych celów. Od człowieka

ekonomicznego wymaga się nieograniczonych możliwości poznawczych. Powinien znać rozwiązania wszystkich matematycznych problemów oraz wykonywać natychmiast wszystkie obliczenia, bez względu na stopień ich trudności. W literaturze jest on określany nawet mianem „kalkulatora z widocznymi i dobrze zdefiniowanymi funkcjami maksymalizacji”. W rzeczywistości istoty ludzkie są dalekie od tego ideału, a ich poznawcze możliwości są dość ograniczone (Meyer, 2006, s. 34–41). Dlatego badacze reprezentujący nurty behawioralne w nauce odrzucają taki model człowieka jako nierealistyczny i zajmują się badaniem faktycznych zachowań uczestników świata ekonomicznego – ich przyczyn, pobudek i skutków.

Oprócz ogólnego określenia „nauki behawioralne” w naukach społecznych funkcjonują podobnie brzmiące terminy: „behawioryzm” i „behawioralizm”. Behawioryzm to nurt badań psychologicznych zapoczątkowany w XX w. przez I. Pawłowa, E. Thorndike’a, B. Skinnera oraz J. Watsona. Jest on próbą zastosowania ścisłych, znanych z nauk przyrodniczych metod badawczych do badania ludzkiej psychiki. Behawioryzm zaleca całkowite odrzucenie introspekcji jako metody badań psychologicznych i badanie ludzkiego zachowania tak jak się bada procesy chemiczne lub zachowania zwierząt, nie odwołując się do treści świadomości (szerzej na ten temat w punkcie 3. niniejszego opracowania). Na jego podstawach, szczególnie na pracach J. Watsona, rozwinął się behawioralizm (Blok, 2010, s. 4; Sajduk, 2007, s. 5).

Behawioralizm jako podejście badawcze zdominował głównie anglosaskie nauki społeczne w latach 50. i 60. ubiegłego wieku. Czas ten określa się nawet mianem tzw. rewolucji behawioralnej. W omawianym podejściu badawczym przyjmuje się wizję ludzkiego działania, w której jednostki poddane działaniu bodźca podejmują konkretne akcje. Uwagę koncentruje się w nim tylko na dających się zaobserwować przejawach działania i stara się wychwycić regularności pozwalające się uogólnić w uniwersalne prawa. Behawioralizm uwzględnia więc tylko empirycznie dostępne zjawiska, a wyklucza wszystko, co wzbudza wątpliwości (Sajduk, 2007, s. 5–8; Smolski i in., 1999). W analizie zachowań indywidualnych i zbiorowych behawioralizm wykorzystuje ankiety, wywiady, statystyki i symulacje. Najsilniej kierunek ten rozwinął się w naukach politycznych, gdzie jest traktowany jako jeden z podstawowych nurtów badawczych w analizie politologicznej. Behawioralizm traktowany jest jako mniej radykalny „kuzyn” behawioryzmu – wspomnianego kierunku w psychologii skupiającego swoją uwagę na ludzkim zachowaniu². Nie należy go jednak utożsamiać z nurtami behawioralnymi w naukach ekonomicznych.

W podjętych rozważaniach, nie może zabraknąć też wyjaśnienia terminu „nauki kognitywne” (*cognitive sciences*), który coraz częściej pojawia się w kontekście behawioralnych nurtów nauk ekonomicznych. Na język polski sformułowanie to jest tłumaczone też jako kognitywistyka, nauki poznawcze bądź nauki o poznawaniu

² W psychologii i innych naukach pokrewnych (socjologia, politologia) odróżnia się też termin „behawioralny” (*behavioral*) jako odnoszący się do zachowania od terminu „behawiorystyczny” (*behavioristic*) związanego ściśle z behawioryzmem (Reber, 2000, s. 81).

i definiowane jako zbiór dyscyplin zajmujących się ludzkim umysłem. Określenie to odnosi się do połączonego wysiłku bardzo różnorodnych podejść, takich jak psychologia poznawcza, epistemologia, lingwistyka, informatyka, nauka o sztucznej inteligencji, matematyka i neuropsychologia. Obejmuje badania naukowe, których przedmiotem jest świadomość, myślenie czy struktury umysłu (Blackburn, 1997, s. 250; Reber, 2000). W ramach nauk ekonomicznych z dorobku kognitywistyki czerpie tzw. neuroekonomia, opierająca się na aplikacji metod i koncepcji nauk kognitywnych do badań decyzji ekonomicznych. Podstawowa metoda badacza stosowana w neuroekonomii to kontrolowane eksperymenty, w ramach których obserwuje się zależności pomiędzy funkcjonowaniem mózgu³ a zachowaniem podczas podejmowania decyzji ekonomicznych.

3. Psychologia jako główny motor wpływu dyscyplin behawioralnych na nauki ekonomiczne

Psychologia jest stosunkowo młodą dyscypliną naukową, mimo że była uprawiana już od starożytności. Słowo „psychologia” pochodzi od greckiego *psyche* oznaczającego duszę, psychikę. Psychologia z założenia miała być zatem nauką o wnętrzu człowieka i o jego duszy, z czasem również o zachowaniu. W trakcie rozwoju psychologii pojawiały się (i wciąż się pojawiają) różne propozycje wyjaśniania zachowania człowieka. Główne podejścia teoretyczne, jakie występują w nauce psychologii, to: psychoanaliza, behawioryzm, psychologia humanistyczna, psychologia poznawcza i psychosynteza.

Początkowo psychologia jako psychoanaliza skupiała się na tym, co w człowieku podświadome – na jego nieuświadomianych uwarunkowaniach, potrzebach i skłonnościach – i zajmowała się sferą atawistyczną, pierwotną. Następne podejście – behawioryzm – próbowało zrozumieć człowieka poprzez badanie nawyków, jakie w nim powstają pod wpływem określonych zachowań jego oraz jego otoczenia. Behawioryści dokonywali redukcji psychiki do fizjologicznych reakcji na bodźce. Takie postrzeganie psychiki ludzkiej miało swoje korzenie w kartezjańskim upatrywaniu istoty człowieka w intelekcie, co dodatkowo zostało wzmocnione przez mechanistyczną wizję świata fizyki klasycznej oraz racjonalistyczne tendencje oświecenia i pozytywizmu naukowego, w tym m.in. biologistyczne koncepcje XIX w. (Dharmin, 2007).

Psychologia humanistyczna powstała jako wynik reakcji na ograniczenia psychoanalizy i behawioryzmu, które pomijały ludzkie możliwości i zdolności, a koncentrowały się na patologiach i zaburzeniach. Przedstawiciele psychologii humanistycznej zajęli się wyższymi motywami ludzkimi, samorealizacją, rozwojem, wiedzą i estetyką (Reber, 2000, s. 591). Z kolei reprezentanci psychologii poznawczej skupili się na

³ Najczęściej stosowaną techniką jest skanowanie poszczególnych obszarów mózgu, czyli obrazowanie rezonansu magnetycznego, co niewyobrażalnie daleko wychodzi poza tradycyjne ujęcie ekonomii.

wyjaśnianiu zachowania człowieka za pomocą wewnętrznych procesów, jakie w nim zachodzą; tego, w jaki sposób postrzega on sytuację, jak ją interpretuje, co na ten temat już wie i jakie ma w związku z tym oczekiwania. Wszystkie podejścia do badania *psyche* próbują połączyć psychosynteza oraz psychologia transpersonalna, które reprezentują od początku swego istnienia podejście syntetyczne i całościowe, holistyczną wizję istoty ludzkiej, jej terapii i rozwoju.

Wzrost znaczenia psychologii jako nauki znajduje swoje odzwierciedlenie w powstawaniu wielu interdyscyplinarnych kierunków badawczych, które uwzględniają dokonania psychologii, zarówno w naukach społecznych, jak i przyrodniczych. Przykładem tego mogą być funkcjonujące od niedawna genetyka behawioralna, geografia behawioralna, medycyna behawioralna czy neuronauka behawioralna (Smeltes, Baltes, 2001, s. 1100–1118).

W dziedzinie nauk ekonomicznych potrzeba włączenia zagadnień psychologicznych wynika stąd, że wszystkie decyzje na wszystkich szczeblach hierarchii są podejmowane przez pojedyncze osoby. Psychologia wywiera więc decydujący wpływ na ekonomię, finanse, *controlling* i rachunkowość. W ten sposób funkcjonują w nauce takie subdyscypliny, jak ekonomia behawioralna, finanse behawioralne, *controlling* behawioralny czy rachunkowość behawioralna. Przymiotnik „behawioralny” wskazuje, że rzeczywiste zachowanie jest podstawowym przedmiotem ich badań, stąd bierze się odniesienie do angielskiego słowa *behave* (zachowywać się).

Behawioralnych nurtów w ramach nauk ekonomicznych nie należy utożsamiać tylko i wyłącznie z psychologią behawioralną (behawioryzmem), ani z omówionym wcześniej behawioralizmem, gdyż zbieżność nazewnictwa nie oznacza w tym przypadku identyczności podejścia naukowego. Nurty behawioralne w naukach ekonomicznych czerpią głównie z dorobku psychologii poznawczej (*cognitive psychology*), która podkreśla ważność wewnętrznych procesów umysłowych. Dla psychologa poznawczego zachowanie nie może być wystarczająco określone w terminach zewnętrznych przejawów, lecz wymaga wyjaśnień na poziomie zdarzeń umysłowych, reprezentacji umysłowych, sądów, intencji itp. (Reber, 2000, s. 593). To właśnie psychologia poznawcza wprowadziła do tradycyjnych teorii założenie, że procesy decyzyjne, obarczone wpływem czynników psychologicznych, podlegają tzw. iluzjom czy też zniekształceniom poznawczym. Są to zaobserwowane w badaniach zachowania ludzi w sytuacji dokonywania wyborów, odstępujące od założenia racjonalności.

W zasadzie koncepcje wpływu psychologii na nauki ekonomiczne nie są nowe. Na przykład związki ekonomii i psychologii są widoczne już w starożytnym dziele *Oikonomikos* Ksenofonta (Polowczyk, 2009a). Związki te były oczywiste także dla XVIII- i XIX-wiecznych ekonomistów. Jednak w pierwszej połowie ubiegłego wieku wyeliminowano z ekonomii niemal wszystkie wpływy psychologiczne. Proces usuwania psychologii z ekonomii jest nazywany przewrotem paretowskim (*Paretian turn*) (Polowczyk, 2010, s. 496). Powrót do psychologii w naukach ekonomicznych rozpoczął się znów w drugiej połowie XX w. (Camerer, Loewenstein, 2004, s. 6). Obecnie ekonomia behawioralna jest najbardziej dynamicznie rozwijającym się nurtem ekonomii (Polowczyk, 2009b, s. 3).

Współczesne badania behawioralne w naukach ekonomicznych opierają się na pracach H.A. Simona, autora pojęcia ograniczonej racjonalności (Simon, 1955, 1972). Mimo że nie był on pierwszym badaczem, który odkrył istnienie luki między modelem człowieka w teorii ekonomii a innymi naukami społecznymi, wniósł duży wkład w rozwój podejścia behawioralnego w naukach ekonomicznych. Jego koncepcja racjonalności ograniczonej (wewnętrznie – umysłowo i zewnętrznie – środowiskowo) przewartościowała klasyczny model *homo oeconomicus*. Bardzo duży wpływ na rozwój obszarów behawioralnych w naukach ekonomicznych mieli też dwaj psychologowie, Amos Tversky i Daniel Kahneman. Opublikowali oni dwa artykuły, które zdecydowanie przyczyniły się do rozwoju podejścia behawioralnego w ekonomii, finansach i rachunkowości. Ich artykuł z 1974 r. opublikowany w czasopiśmie „Science” dotyczył heurystyk (uproszczonych reguł myślenia) i błędów spowodowanych ich stosowaniem (Tversky, Kahneman, 1974), natomiast tekst z 1979 r. zamieszczony w czasopiśmie „Econometrica” dotyczył teorii perspektywy tłumaczącej sposób podejmowania decyzji w warunkach ryzyka i opartej na efekcie tzw. *framingu*⁴ (Kahneman, Tversky, 1979). Do wzrostu popularności badań prowadzonych przez tych autorów, a tym samym wykorzystania przedstawionych przez nich koncepcji w behawioralnych nurtach nauk ekonomicznych przyczyniło się uhonorowanie D. Kahnemana nagrodą Nobla w dziedzinie ekonomii w 2002 r. za zastosowanie narzędzi z psychologii w badaniach ekonomicznych⁵.

Obecnie w ramach ekonomii behawioralnej podejmuje się badania dotyczące m.in. (Brzeziński i in., 2008, s. 217–219):

- ograniczeń racjonalności, woli i egoizmu (jako odpowiedź na nierealistyczne założenia ekonomii tradycyjnej),
- podejmowania decyzji w warunkach niepewności,
- wpływu żalu na decyzje ekonomiczne,
- roli emocji w podejmowaniu decyzji i dokonywaniu sądów,
- ograniczonej pamięci podmiotów podejmujących decyzje,
- intuicyjnego wnioskowania o domniemanych przyczynach zjawisk na podstawie ich skutków⁶.

Z kolei przedstawiciele finansów behawioralnych badają, w jaki sposób psychika wpływa na poszczególne decyzje finansowe, koncentrując się na (Flejterski, 2007, s. 115; Czerwonka, Gorlewski, 2012, s. 42–43):

⁴ Pojęcie *framing* wywodzi się od nazwy schematów pamięciowych (*frames*) służących do opisywania budowy i funkcji ludzkiej pamięci w psychologii poznawczej. Jest to zjawisko poznawcze (będące integralną częścią procesu kategoryzacji), gdzie bodźce zewnętrzne, takie jak np. nowe informacje, zostają zdefiniowane i przyporządkowane kategoriom uprzednio zdobytego doświadczenia (Pluwak, 2009, s. 49).

⁵ Obecnie D. Kahneman jest entuzjastą neuroekonomii.

⁶ W ostatnich latach można też zaobserwować znaczne rozszerzenie problemów badanych przez ekonomię behawioralną, szczególnie w zakresie teorii gier.

- analizie zachowania jednostek na rynku, poznawczych i emocjonalnych aspektów preferencji oraz działań inwestorów, z uwzględnieniem teorii perspektywy, efektu predyspozycji, zniekształceń poznawczych (heurystyk);
- anomaliach występujących na rynku kapitałowym, związanych ze zmiennością kursów giełdowych; zalicza się do nich badania dotyczące anomalii sezonowych, anomalii fundamentalnych i anomalii związanych z nadreaktywnością rynku. Natomiast *controlling* behawioralny uwzględnia (Marcinkowska, 2009, s. 20):
- zastosowanie koncepcji nauk behawioralnych do projektowania i tworzenia systemów informacyjnych,
- badanie reakcji ludzi na format i zawartość raportów,
- percepcję przez pracowników tego, co powinno być funkcją celów przedsiębiorstwa,
- sposoby przetwarzania informacji do celów podejmowania decyzji,
- projektowanie modelu podejmowania decyzji adekwatnego do stosowanych metod kontroli i preferowanego przez pracowników,
- rozwój strategii, motywowania i wpływania na zachowania, aspiracje i cele ludzi tworzących organizacje.

Jak można zauważyć, w podejściu behawioralnym w naukach ekonomicznych dominują badania osadzone w obszarze behawioralnego podejmowania decyzji, jednego z głównych współczesnych nurtów w ramach psychologii poznawczej (Camerer, Loewenstein, 2004, s. 9).

4. Rachunkowość behawioralna jako wynik uwzględnienia ludzkich aspektów w rachunkowości

Pomysł, że badacze rachunkowości mogą używać zasobów nauk społecznych i nauk behawioralnych może wydawać się obcy, a nawet nieco naciągany. Wizerunek osoby zajmującej się rachunkowością wiązał się zawsze z wyobrażeniem specjalisty analizującego fakty i liczby, w szczególności dane liczbowe. I choć dla niektórych badaczy nadal nie do zaakceptowania jest włączanie do rachunkowości pewnych fundamentalnych koncepcji nauk o zachowaniu, to jednak cały obszar badawczy nazywany rachunkowością behawioralną rozwija się z powodzeniem od lat 60. XX w. jako odpowiedź na przeważające wówczas podejście normatywne w rachunkowości finansowej i jako alternatywa wobec badań w rachunkowości opartych na efektywności rynków kapitałowych (Breikreuz, 2009, s. 7).

Rachunkowość behawioralna jest definiowana jako „multidyscyplinarne pole, które czerpie z teoretycznych konstrukcji nauk behawioralnych” (Lord, 1989, s. 124). Badania prowadzone w ramach rachunkowości behawioralnej poszerzają granice rachunkowości i wprowadzają do rachunkowości tematy, które tradycyjnie były uważane za domenę psychologii (w jaki sposób ludzie podejmują decyzje) lub socjologii

(jak dokonywane wybory są uwarunkowane przez społeczne okoliczności). Główne procesy, w których uczestniczą osoby pracujące w rachunkowości w przedsiębiorstwie, to: planowanie, budżetowanie, podejmowanie decyzji, kontrola oraz sprawozdawczość finansowa. Wszystkie te procesy mają aspekty behawioralne.

Planowanie i budżetowanie skupiają się na formułowaniu celów i interakcji zachowań indywidualnych w tym procesie. Budżetowanie można postrzegać jako lustro całego środowiska organizacyjnego, wyraz targowania się o zasoby organizacji, środków wyrażania stylu kierowania i autorytetu oraz jako miarę oceny pracowniczego i samokontroli. Budżety mogą służyć nie tylko do planowania, ale i do motywowania. W obszarze indywidualnego i grupowego podejmowania decyzji kwestie behawioralne dotyczą percepcji, skutków sukcesów i porażek, awersji do ryzyka, hierarchii organizacyjnej, świadomości i uprzedzeń. W zakresie kontroli koncepcje behawioralne warte przeanalizowania to indywidualne przystosowanie się do kontroli, dylematy centralizacji/decentralizacji, konflikty w hierarchii administracyjnej. W obszarze sprawozdawczości finansowej behawioralne implikacje dotyczą wiarygodności informacji generowanych przez system rachunkowości, ich przydatności dla użytkowników, personalnych celów i motywacji zarówno sporządzających informacje, jak i audytorów, manipulowania zyskami czy niezależności biegłych rewidentów.

Rachunkowość behawioralna bada więc te obszary, które są związane z zachowaniami księgowych i innych osób zaangażowanych w system rachunkowości, przy czym ekonomiczne założenie racjonalności zachowania jest odrzucane. Rachunkowość jest traktowana w nurcie behawioralnym jako aktywność ludzka skonstruowana z wartości i intencji (Williams i in., 2006, s. 785).

Badania behawioralne w rachunkowości nie stanowią jednolitej grupy. J.G. Brinberg i J.F. Shields (1989, s. 26) wyróżnili pięć głównych szkół w ramach rachunkowości behawioralnej, a mianowicie:

- kontrolę kierowniczą,
- przetwarzanie informacji w rachunkowości finansowej,
- projektowanie systemu informacyjnego rachunkowości,
- audyting (zewnętrzny i wewnętrzny),
- socjologię organizacyjną.

Najstarsze podejście do rachunkowości behawioralnej stanowią studia w obszarze rachunkowości zarządczej. Zapoczątkował je C. Argyris, który prowadził badania na początku lat 50. ubiegłego stulecia; dotyczyły one wpływu budżetowania na postawy pracowników przedsiębiorstwa (Szycha, 2008, s. 253). Behawioralne badania nad przetwarzaniem informacji w rachunkowości finansowej rozpoczęły się w latach 50. i 60. ubiegłego wieku, jednak rozwinęły się na szeroką skalę dopiero w następnej dekadzie. Kolejne dwie szkoły powstały w połowie lat 70., a studia w obszarze socjologii organizacyjnej dopiero w latach 80. (Brinberg, Shields, 1989, s. 23–43).

W pierwszym z wymienionych obszarów zainteresowanie badaczy skupia się na takich zagadnieniach, jak np. przywództwo, konflikty, podejmowanie decyzji, sprzężenia zwrotne, udział w procesie budżetowania i wpływ tego procesu na zachowania

organizacyjne, wpływ różnic indywidualnych na reakcje na system kontroli (Milani, 1975; Fogarty i in., 2000; Lau i Moser, 2008). W ramach badań w zakresie przetwarzania danych mieszczą się takie zagadnienia, jak dokonywanie osądów i szacunków, analiza przebiegu całego procesu decyzyjnego, procesy decyzyjne różnych grup użytkowników sprawozdań finansowych, postrzeganie pozycji finansowej jednostki, postrzeganie istotności i celowości ujawnień (np. Slovic i Lichtenstein, 1971; Libby, 1975, 1981; Maines, 1995; Chang i in., 2002). Behawioralne implikacje projektowania systemu informacyjnego obejmują badania w zakresie wyboru zasad rachunkowości przez kierownictwo jednostki czy zdolności użytkowników do wyciągania odpowiednich informacji w zależności od struktury i formy raportów (np. Schroder i in., 1967; Dickhaut, 1973; Pinsker, 2007). Audyting w ujęciu behawioralnym zajmuje się badaniami w zakresie podejmowania decyzji przez audytorów, ich umiejętności, osądów, kognitywnych aspektów planowania audytu (np. Ashton, 1974; Wright, 1987; Chung i Monroe, 2001). Wpływ środowiska na organizację systemu rachunkowości, siły powodujące zmiany w systemach rachunkowości, odpowiedzialność organizacyjna oraz wpływ struktur organizacyjnych na zachowanie i systemy kontroli to z kolei kwestie podejmowane przez badaczy szkoły socjologii organizacyjnej (np. Chua, 1986; Covalevsky, Dirmsmith, 1986).

Metodologiczne podstawy rachunkowości behawioralnej tkwią głównie w psychologii, ale też i w socjologii. Rachunkowość behawioralna korzysta również z dorobku ekonomii, teorii organizacji i nauk politycznych. Trzeba jednak podkreślić, że największy wpływ na rachunkowość behawioralną wywarła i nadal wywiera psychologia. Widoczne jest to zarówno w zainteresowaniu zjawiskami typowymi dla badań psychologicznych i przyjęciu terminologii psychologicznej, ale także w zastosowaniu szczegółowych teorii i modeli psychologicznych, takich jak probabilistyczny model Bayesa, model Brunswicka, czy też podejmowaniu zagadnień, takich jak kwestia fachowego osądu, fiksacja funkcjonalna, efekt kontekstu i inne schematy myślenia towarzyszące podejmowaniu decyzji. Metody badawcze rachunkowości behawioralnej to przede wszystkim eksperymenty oraz badania ankietowe i wywiady – typowe metody wykorzystywane w naukach behawioralnych.

Badania behawioralne miały kluczowe znaczenie w rozwoju nauki rachunkowości, ponieważ do czasu ich zastosowania rachunkowość była postrzegana wyłącznie jako dyscyplina deskryptywna i analityczna. Od momentu rozpoczęcia badań zorientowanych na różnych użytkowników informacji z systemu rachunkowości, w tym na zachowania kierowników i ich podwładnych, stała się ona dyscypliną empiryczną (Szychta, 2008).

W polskiej nauce rachunkowości publikacje uwzględniające nurt behawioralny pojawiają się rzadko. Na uwagę zasługuje jednak kilka ważnych pozycji, w tym przede wszystkim publikacja P. Kabalskiego *Wybrane problemy stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej w Polsce. Organizacja, kultura, osobowość, język* z 2012 r. Autor analizuje osobowość polskich księgowych i ich postawy pracownicze pod kątem możliwości faktycznego stosowania przez nich rozwiązań

MSSF. Za równie ważny należy uznać podręcznik pod redakcją D. Dobiji i M. Kucharczyk *Rachunkowość zarządcza: teoria, praktyka, aspekty behawioralne* z 2009 r., w którym wskazano na elementy subiektywnej oceny i dążeń menedżerów oraz ich indywidualne motywacje w procesie generowania danych finansowych i podejmowania decyzji. Artykuły pisane w nurcie behawioralnym to np. *Możliwości badania zachowania księgowych w świetle paradygmatów rachunkowości* oraz *Sztuka pomiaru i komunikowania z perspektywy umiejętności księgowego* autorstwa N. Artienwicz (oba z 2011 r.). W pierwszym z nich autorka, analizując istniejące paradygmaty rachunkowości, wykazała, że badanie zachowania księgowych jest problemem, którym można zajmować się w ramach rachunkowości w sposób naukowy. W drugim tekście skupiła się natomiast na wymiarach inteligencji księgowego, pokazując cechy szeroko rozumianej inteligencji, mogące wpływać na jakość pomiaru i prezentacji danych w rachunkowości.

Polska nauka rachunkowości ma zatem szerokie pole do prowadzenia badań behawioralnych, zarówno w obszarze rachunkowości finansowej, jak i rachunkowości zarządczej. Badanie postaw, osobowości, umiejętności, a także skryptów poznawczych i mechanizmów umysłowych może dotyczyć zarówno księgowych, biegłych rewidentów, menedżerów, jak i inwestorów oraz innych użytkowników sprawozdań finansowych. Takie badania mogą koncentrować się na motywach zachowań i podejmowania decyzji, rozumieniu i stosowaniu zasad i reguł wyceny, doborze i jakości danych w raportach, zakresie ujawnień informacji w sprawozdaniach finansowych czy też rozumieniu pojęć niedookreślonych. Za ciekawe należałoby uznać studia porównawcze w zakresie osobowości i postaw, np. księgowych spółek publicznych i księgowych sfery budżetowej czy pracowników biur rachunkowych i pracowników organów podatkowych zajmujących się kontrolą podatkową ksiąg rachunkowych. To oczywiście tylko nieliczne propozycje badań w ramach bardzo szerokiego nurtu, jakim jest rachunkowość behawioralna.

Podsumowanie

W naukach ekonomicznych potrzeba włączenia zagadnień psychologicznych i analizowania zachowania jednostki ludzkiej, jego przyczyn i wewnętrznych stanów umysłowych człowieka jest naturalną konsekwencją tego, że kwestie gospodarcze i finansowe stanowią nieodzowną część świata społecznego.

W świetle zaprezentowanych rozważań należy zauważyć, że określenie „behawioralne” w naukach społecznych jest rozumiane trochę inaczej niż w naukach ekonomicznych. W pierwszym przypadku rozumie się przez to metodę badania procesów psychologicznych ukierunkowaną przede wszystkim na analizowanie obserwowalnych zachowań przy jednoczesnym odrzucaniu wyjaśnień mentalistycznych. Tymczasem w naukach ekonomicznych podejście behawioralne oznacza przyjęcie szerszej perspektywy związanej nie tylko z badaniem zachowań, ale też umysłu i procesów poznawczych.

Rachunkowość wkracza w coraz szerszym zakresie w problematykę, która pozwala na rozpatrywanie działalności gospodarczej z punktu widzenia implikacji behawioralnych. W badaniach z zakresu behawioralnej rachunkowości są stosowane teorie i metody dyscyplin behawioralnych, takich jak psychologia i socjologia, w celu określenia powiązań między zachowaniem osób podejmujących decyzje i wykonujących określone zadania a informacjami generowanymi przez rachunkowość i stosowanymi w niej procedurami. Interdyscyplinarne podejście do rachunkowości pozwoliło zatem spojrzeć szerzej na rachunkowość, uwzględniając zachowanie jako składową systemów rachunkowości.

Literatura

- Artienwicz N. (2011a), *Możliwości badania zachowania księgowych w świetle paradygmatów rachunkowości*, [w:] *Kluczowe problemy teorii i praktyki rachunkowości*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 1–2, s. 355–364.
- Artienwicz N. (2011b), *Sztuka pomiaru i komunikowania z perspektywy umiejętności księgowego*, [w:] *Rachunkowość. Sztuka pomiaru i komunikowania*, pod redakcją pracowników Katedry Rachunkowości, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 23–36.
- Ashton R.H. (1974), *An experimental study of internal control judgements*, „Journal of Accounting Research”, no. 12, s. 143–157.
- Bamber E.M. (1993), *Opportunities in behavioral accounting research*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 5, s. 1–29.
- Blackburn S. (1997), *Oksfordzki słownik filozoficzny*, KiW, Warszawa.
- Blok Z. (2010), *Czym jest teoria w politologii? Teoria – teorie – teoretyzowanie*, referat przygotowany na ogólnopolską konferencję naukową „Czym jest teoria w politologii?”, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, 12 maja 2010 r.
- Breikreuz R. (2009), *Behavioral Accounting vs. Behavioral Finance. A Comparison of the Related Research Disciplines*, Grin Verlag.
- Birnberg J.G., Shields J.F. (1989), *Three decades of behavioral accounting research. A search for order*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 1, s. 23–74.
- Brzeziński M., Gorynia M., Hockuba Z. (2008), *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „Ekonomista”, nr 2, s. 201–232.
- Burzym E. (2008), *Spoleczna funkcja rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 45 (101), SkwP, Warszawa, s. 71–86.
- Camerer C.F., Loewenstein G. (2004), *Behavioral economics: past, present and future*, [in:] *Advances in Behavioral Economics*” C.F. Camerer, G. Loewenstein, M. Rabin (eds.), Russel Sage Foundation, New York.
- Chang C.J., Yen S.H., Duh R. (2002), *An empirical examination of competing theories to explain the framing effect in accounting related decisions*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 14, no. 1, s. 35–64.
- Chettiparamb A. (2007), *Interdisciplinarity: a literature review*, University of Southampton.
- Chmielewski P. (2011), *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Poltex, Warszawa.
- Chua W.F. (1986), *Radical developments in accounting thought*, „Accounting Review”, vol. 61, no. 4, s. 601–632.
- Chung J., Monroe G., (2001), *A research note on the effects of gender and task complexity on an audit judgment*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 13, s. 111–125.
- Covaeski M.A., Dirsmith M.W. (1986), *The budgetary process of power and politics*, „Accounting Organizations and Society”, vol. 11, no. 3, s. 193–214.

- Czerwonka M., Gorlewski B. (2012), *Finanse behawioralne: zachowania inwestorów i rynku*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Dickhaut J.W. (1973), *Alternative information structures and probability revision*, „Accounting Review”, vol. 48, no. 1, s. 511–519.
- Dobja D., Kucharczyk M., red., (2009), *Rachunkowość zarządcza: teoria, praktyka, aspekty behawioralne*, WAiP, Warszawa.
- Dobja M., red., (2005), *Teoria rachunkowości w zarysie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Dobja M. (2010), *Rachunkowość jako dyscyplina naukowa*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 59 (115), SkWP, Warszawa, s. 25–40.
- Flejterski S. (2007), *Metodologia finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Fogarty T.J., Singh J.R., Gary K., Moore R.K. (2000), *Antecedents and consequences of burnout in accounting: beyond the role stress model*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 12, s. 31–67.
- Hlaciuc E., Petris R. (2010), *Reflections on the nature of accounting*, „Annals of the «Stefan cel Mare» University of Suceava”, vol. 10, s. 242–259.
- Kabalski P. (2012), *Wybrane problemy stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej w Polsce. Organizacja, kultura, osobowość, język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kahneman D., Tversky A. (1979), *Prospect theory: an analysis of decisions under risk*, „Econometrica”, vol. 47, no. 2, s. 263–291.
- Krauz-Mozer B. (2005), *Teorie polityki: założenia metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kuciński K. (2010), *Ujęcia interdyscyplinarne w naukach ekonomicznych*, [w:] K. Kuciński (red.), *Metodologia nauk ekonomicznych. Dylematy i wyzwania*, Difin, Warszawa.
- Lattuca L.R. (2001), *Creating Interdisciplinarity: Interdisciplinary Research and Teaching among College and University Faculty*, Vanderbilt University Press.
- Lau Ch.M., Moser A. (2008), *Behavioral effects of nonfinancial performance measures: the role of procedural fairness*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 20, no. 2, s. 55–71.
- Libby R. (1975), *Accounting ratios and the prediction of failure: some behavioral evidence*, „Journal of Accounting Research”, Spring, s. 150–161.
- Libby R. (1981), *Accounting and Human Information Processing: Theory and Applications*, Prentice Hall.
- Lord A.T. (1989), *The development of behavioral thought in accounting, 1952–1981*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 1, s. 124–149.
- Maines L.A. (1995), *Judgement and decision making research in financial accounting: a review and analysis*, [in:] R.H.Ashton, A.H. Ashton (eds.), *Judgement and Decision Making Research in Accounting and Auditing*, Cambridge.
- Marcinkowska M. (2009), *Behawioralne aspekty controllingu*, „Przegląd Organizacji”, nr 10, s. 20–24.
- Meyer M. (2006), *Stanowisko psychologicznego nurtu ekonomii wobec tradycyjnego rozumienia racjonalności*, Uniwersytet Gdański, Sopot.
- Milani K. (1975), *The relationship of participation in budget-setting to industrial supervisor performance and attitudes: a field study*, „Accounting Review”, April, s. 274–284.
- Morgan G. (1988), *Accounting as reality construction: towards a new epistemology for accounting practice*, „Accounting, Organization and Society”, vol. 13, no. 5, s. 477–485.
- OECD (1972), *Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities*, Paris.
- Pinsker R. (2007), *Long series of information and non-professional investors' belief revision*, „Behavioral Research in Accounting”, vol. 19, s. 197–214.
- Pluwak A. (2009), *Geneza i ewolucja pojęcia framing w naukach społecznych*, „Global Media Journal – Polish Edition”, nr 1(5), s. 49–80.
- Podgórski R. (2007), *Metodologia badań socjologicznych*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz, Olsztyn.

- Polowczyk J. (2009a), *Przyczynek do ewolucji nauk ekonomicznych na przykładzie ekonomii i nauk o zarządzaniu*, „Przegląd Organizacji”, nr 2, s. 3–7.
- Polowczyk J. (2009b), *Podstawy ekonomii behawioralnej*, „Przegląd Organizacji”, nr 12, s. 3–7.
- Polowczyk J. (2010), *Elementy ekonomii behawioralnej w dziełach Adama Smitha*, „Przegląd Organizacji”, nr 4, s. 493–522.
- Reber A.S. (2000), *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Schroder H.M., Driver M.J., Streufert S. (1967), *Human Information Processing*, New York.
- Shefrin H. (2002), *Beyond Greed and Fear: Understanding Behavioral Finance and the Psychology of Investing*, Oxford University Press, New York.
- Simon H. (1955), *A behavioral model of rational choice*, „Quarterly Journal of Economics”, vol. 69, s. 99–188.
- Simon H. (1972), *Theories of bounded rationality*, [in:] C.B. McGuire, R. Radner (eds.), *Decision and Organization*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, s. 161–176.
- Slovic P., Lichtenstein S. (1971), *Comparison of Bayesian and regression approaches to the study of information processing in judgement*, „Organizational Behavior and Human Performance”, November, s. 649–744.
- Smelser N.J., Baltes P.B., eds., (2001), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Oxford.
- Smolski R., Smolski M., Stadtmüller E.H. (1999), *Słownik Encyklopedyczny. Edukacja Obywatelska*, Wydawnictwo Europa, Warszawa.
- Szycha A. (2008), *Etapy ewolucji i kierunki integracji metod rachunkowości zarządczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szycha A. (2010), *Współczesne kierunki zainteresowania teorii rachunkowości finansowej w świetle zarysu jej rozwoju*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 56(112), SKwP, Warszawa.
- The New Encyclopaedia Britannica* (1991), 15th edition, University of Chicago, Chicago.
- Tversky A., Kahneman D. (1974), *Judgment under uncertainty: heuristics and biases*, „Science”, no. 185 (4157), s. 1124–1131.
- Williams P.F., Jenkins J.G., Ingraham L. (2006), *The winnowing away of behavioral accounting research in the US: the process for anointing academic elites*, „Accounting, Organizations and Society”, vol. 31, s. 783–818.
- Wojtysiak-Kotlarski M. (2010), *Interdyscyplinarność jako cecha rozwoju nauki*, [w:] K. Kuciński (red.), *Metodologia nauk ekonomicznych. Dylematy i wyzwania*, Difin, Warszawa 2010.
- Wright W.F. (1987), *Audit judgement consensus and experience*, [in:] K.R. Ferris (ed.), *Behavioral Accounting Research: A Critical Analysis*, Publishing Horizons, Ohio.

Źródła internetowe

- Dharmin P. (2007), *Psychosynteza i Psychologia Transpersonalna*, http://www.macierz.org.pl/artykuly/nauka/Psychosynteza_i_Psychologia_Transpersonalna.html (dostęp: 20.01.2013).
- Gagatek W. (2013), *O fałszywym rozumieniu interdyscyplinarności studiów europejskich*, <http://www.wojciechgagatek.pl> (dostęp: 28.02.2013).
- Kutluk F.A., Ersoy A. (2010), *Literature review of behavioral research in accounting between 1999–2008*, „Journal of Yasar University”, no. 3171–3178, <http://joy.yasar.edu.tr> (dostęp: 20.12.2012).
- Sajduk B. (2007), *Teoretyczne przesłanki współczesnej analizy politologicznej*, „Państwo i Społeczeństwo”, nr 1, <http://www.wse.krakow.pl/pl/download/file/f919> (dostęp: 25.02.2013).
- Załoski W. (2006), *Założenie deskryptywne ekonomicznej analizy prawa: człowiek jako homo oeconomicus*, Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, <http://www.copernicuscenter.edu.pl/publikacje> (dostęp: 28.02.2013).

Streszczenie

Współczesny system rachunkowości, zarówno finansowej, jak i zarządczej, nie mógłby istnieć bez człowieka. Człowiek i jego zachowanie w kontekście rachunkowości są przedmiotem badań nurtu rachunkowości behawioralnej. Celem tego artykułu jest przedstawienie rachunkowości behawioralnej jako interdyscyplinarnego obszaru badawczego czerpiącego z dorobku nauk o zachowaniu. Szczególną uwagę poświęcono w nim psychologii jako głównej nauce społecznej, która miała wpływ na rozwój rachunkowości behawioralnej. Metody badawcze wykorzystane w niniejszym opracowaniu to analiza pojęć i synteza studiów literaturowych. Interdyscyplinarne podejście do rachunkowości i wykorzystywanie metod badawczych typowych w naukach o zachowaniu pozwalają budować naukę rachunkowości w pełniejszym wymiarze, o szerszych możliwościach poznawczych.

Słowa kluczowe: rachunkowość behawioralna, nauki o zachowaniu, ekonomia behawioralna, interdyscyplinarność.

Summary**Behavioral accounting as an interdisciplinary field of accounting and behavioral sciences**

Accounting systems, both financial and managerial, could not exist without people. People and their behavior in the context of accounting are the subject of behavioral accounting research. The aim of this article is to present behavioral accounting as an interdisciplinary field of research that derives from behavioral sciences. The research methods applied are the analysis of concepts and literature studies. An interdisciplinary approach to accounting and application of research methods typical of behavioral sciences makes it possible to develop a more comprehensive theory of accounting with wider cognitive possibilities.

Keywords: behavioral accounting, behavioral sciences, behavioral economy, interdisciplinary approach.